

## Översyn av ”Kartläggning av rasism mot samer i Sverige”

Föreliggande arbete är en översyn av rapporten ”Kartläggning av rasism mot samer i Sverige” vilken offentliggjordes under hösten 2018. Humanistiska fakulteten och Vaartoe - Centrum för samisk forskning vid Umeå Universitet, beslutade att göra en översyn av rapporten mot bakgrund av att intern kritik vid Umeå universitet framkommit rörande rapportens vetenskapliga brister. Per Axelsson har utfört arbetet och till sin hjälp haft en kommitté bestående av docent Lena Berggren, Institutionen för idé- och samhällstudier, Umeå universitet, senior professor Britta Lundgren, Institutionen för kultur- och medievvetenskaper, Umeå Universitet och universitetslektor Peter Johansson, Institutionen för globala studier, Göteborgs universitet. Projektassistent Tobias Poggats har anlåtats för sin kännedom om insamlat källmaterial och Vaartoos forskningssamordnare Isabelle Brännlund har samordnat gruppens möten.

Arbetet inleddes med möte med Sametinget den 21 januari 2019. Arbetsgruppen hade ett första möte den 27 februari. En första avrapportering av Per Axelsson skedde den 8 april, Därefter följde textleverans till seminarium den 24 april, öppet textseminarium den 26 april och tre ytterligare möten för revidering den 29 april, 8 maj och 22 maj.

Texten tillställdes Sametinget den 25 maj 2019. Översynen är avsedd att biläggas den tidigare publicerade Rapporten.



**Per Axelsson**



UMEÅ UNIVERSITET

## **Introduktion**

Den 4 oktober 2018 presenterades rapporten ”Kartläggning av rasism mot samer i Sverige” (hädanefter kallad Rapporten) på ett seminarium i Staare/Östersund. Strax därpå levererades intern kritik mot Rapportens vetenskapliga brister vilket föranlett denna översyn<sup>1</sup>. Översynen har som syfte att närmare granska Rapporten med tyngdpunkt på dess vetenskaplighet. Översynen vägleds också av Sametingets uttalade önskan att få kännedom om den av Sametinget beställda och slutredovisade Rapportens styrkor och svagheter. Översynens syfte är således *inte* att utgöra ny vetenskaplig forskning.

Översynen inleds med en genomgång av Rapportens val av begrepp, metoder och källmaterial för att sedan övergå till en diskussion om resultatens användbarhet samt en kortare diskussion om vägar framåt. Axelsson har i detta arbete haft tillgång till Rapportens källmaterial samt tidigare textbearbetningar.

## **Översynens kritiska synpunkter**

### *Angående användandet av etnoras*

Rapporten är inte rätt plats för att introducera ett så pass komplext och i svensk kontext kontroversiellt begrepp som ”etnoras”. Det tillför inte något av värde i Rapporten och kunde ha ersatts med ”etnisk grupp”. Ett lanserande av begreppet ”etnoras” skulle kräva en utförlig kontextualisering och problematisering som grundligt redovisar varför begreppet ”etnoras” är bättre att använda än exempelvis ”etnisk grupp”.

### *Angående de rasistiska mekanismerna*

Vad gäller de rasistiska mekanismerna skulle Rapporten behövt vara mer tydlig avseende vad som menas med ”mekanismer”, samt hur dessa mekanismer genererats och tematiserats. Flera av de teman som de rasistiska mekanismerna kan sägas innehålla, återfinns förvisso i det empiriska materialet (webbenkätens och dess fritextsvar, #vardagsrasismotmigsomsame och fokusgrupperna) när samer själva beskriver den rasism som de utsätts för. Det hade dock varit nödvändigt att uttömmande och systematiskt diskutera avgränsningar och alternativa sätt att tematisera materialet.

---

<sup>1</sup> Kritiken framlades vid ett textseminarium den 23 oktober 2018 vid Umeå universitet och i DN debatt den 27 oktober 2018 ”Ny forskningsrapport påstår att samer inte är svenskar” författad av Jonny Hjelm, professor i historia vid Umeå universitet.

### *Angående tidigare forskning som underlag*

För Rapportens forskningsöversikt nyttjades huvudsakligen peer-review-granskade forskningsartiklar rörande urfolk och rasism i Arktisområdet som publicerats mellan 2013-2018. En övergripande synpunkt som kan läggas på detta är att ett forskningsläge som präglas av internationella utblickar runt Arktis, behöver utförligt problematisera den begränsade representationen av forskningsartiklar rörande rasism mot samer i skandinavisk och i synnerhet svensk kontext. Att detta inte gjordes tydligt riskerar att förstärka förenklade tolkningar såsom ”det som sker i Kanada äger även rum i Sverige”. Vidare använder den skandinaviska forskningslitteraturen i huvudsak terminologin ”etnisk diskriminering”, men hämtar delar av sitt forskningsläge från internationell rasismforskning. Även detta skulle noggrant ha kontextualiserats och problematiserats, särskilt som genomgången av forskningslitteraturen har använts till att skapa grunden till de rasistiska mekanismerna som diskuteras i Rapportens resultat (Rapporten s.19-39) och sammanfattning. Det hade varit önskvärt att tydliggöra de rasistiska mekanismernas relevans för den inventering av *upplevd* rasism som finns i det empiriska underlaget (webbenkät, fokusgrupp #vardagsrasismotmigsomsame). Att detta varit möjligt (och även till viss del skett) är tydligt i Rapportens tidigare textbearbetningar.

### *Angående webbenkät*

Webbenkäten som återfinns i Rapporten var uttryckligen riktad till individer som identifierade sig själva som samer men öppen för vem som helst att fylla i. Den var öppen under två månader (13 april-13 juni 2018). Detta är Rapportens mest omfattande empiriska material och precis som Rapporten poängterar finns problem med öppna webbenkäter. Det går inte att avgöra vilka som egentligen svarat på den, urvalsgrupp saknas, det inte är möjligt att dra slutsatser om svarsfrekvenser och den är begränsad till internetanvändare (Rapporten s.15).

- Till detta bör tilläggas att webbenkätens inkomna svar inte kan ses som ett representativt underlag för den samiska befolkningen. Det borde förklarats närmare att den ”uppskattning av hur vanligt det är att samer blir utsatta, vilken allvarlighetsgrad denna utsatthet har, samt hur man hanterar detta” (Anbud Vaartoe 2017), bara inbegriper de som responderat på enkäten.
- Ett annat problem rör att även om webbenkäten är riktad till individer som anser sig vara samer, kan detta inte kontrolleras. Det program som användes kunde heller inte

”känna av” om samma användare genomförde enkäten mer än en gång. De implikationer detta medfört avseende resultatberäkningar, borde ha tydliggjorts. Att tydligt presentera vilka val och urval man gjort hade förväntats av ett vetenskapligt arbete. Här har Rapporten stora brister.

- Som konstateras i Rapporten är det en selekterad grupp, de som har tillgång till internet, som ges möjlighet att svara på en webbenkät. Genom anonymiteten finns det fog att förmoda att respondenter svarar mer trovärdigt än vad man skulle göra i en personlig intervju, eller pappersbaserad enkät (Folkhälsomyndigheten 2015, s.21). Samtidigt finns det forskning (rörande stereotypning av individer och områden) som visar att så inte behöver vara fallet, på grund av att människor i allt högre grad anser att internet inte är en särskilt anonym plats längre och svaren skulle då bli mer återhållsamma (Wallace, Ceasar Hedberg 2018). Därför går det inte att säga att de svar som återfinns i kartläggningen är mer trovärdiga än någon annan form av enkät, men det innebär samtidigt att de inte heller är mindre trovärdiga. Som framgått ovan borde dessa omständigheter tydligt diskuterats.
- I webbenkäten återfinns också åtskilliga personliga utsagor som i större utsträckning kunnat lyftas in i Rapporten för att belysa hur samer upplever rasism.
- 

#### *Angående användningen av material från Diskrimineringsombudsmannen (DO) och Brottsförebyggande rådet (Brå)*

Rapporten bygger även på offentligt material som insamlats av Brå och DO.

- DO-materialet rör rapporterad etnisk diskriminering och sammanlagt 16 registrerade anmälningar om etnisk diskriminering antogs ha samisk tematik mellan åren 2012-2017). Två av anmälningarna sorterades bort av projektgruppen då de inte låg inom ramen för upplevelser av rasism eller diskriminering mot samer, varför 14 anmälningar kvarstår. Rapporten konstaterar att DO anmälningar inte är en indikation på mängden rasism i samhället, utan används med tonvikt på diskrimineringens karaktäristika. Rapporten synliggör således att den så kallade ”vardagsrasismen mot samer” inte fångas upp av antalet anmälningar till DO.

Brå bidrog till Rapporten med en kortfattad och översiktlig statistik om rapporterade hatbrott mot samer, men projektgruppen kunde inte få tillgång till Brås grundmaterial, då detta begränsades av särskild prövning. Tobias Poggats överenskom därför med Carina Djärv, utredare på Brå, att diskutera materialet i en telefonintervju.

- I intervjun konstaterar Djärv, med erfarenhet av att arbeta med hatbrottsstatistik sedan 2012, att det är mycket vanskligt att använda deras statistik för att ge en rättvisande bild om förekomsten av rapporterade hatbrott. Detta dels för att man misstänker att det underrapporteras, dels för att deras egen metod för insamling av data är behäftad med vissa brister. Enligt den tillsända statistiken som Brå delgett Rapporten var det 34 anmälningar av hatbrott mot samer för åren 2014 – 2016. I själva verket var de 17 till antalet men Brås arbetssätt är att göra ett 50 % uttag från sin databas om hatbrottsanmälningar, vilket de sedan multiplicerar med två. Metoden för att samla in statistiken som Brå förfogar över bygger på brottskoder och sökord och konstruerades av Säkerhetspolisen (SÄPO) på 1990-talet för att kartlägga ”extrema” grupper hatbrott. De nationella minoriteterna fick en ”egen” kategori från 2014 i deras råmaterial över gärningspersoners motiv. Sökord som ”samisk” och ”samernas” finns med men varken ”same” eller ”samer”. Anledningen till att de sistnämnda inte förekommer är att träffarna i materialet blir för många då dessa sammanblandas med engelska ”same” eller personnamnet, Samer. Vidare konstateras att i brottskoderna saknas exempelvis termen ”djurplågeri”, vilket kan vara av särskild vikt för att fånga upp hatbrott relaterade till renskötsel. Dessa problem med sökord och statistik är inte något unikt för Brås hanterande av material rörande den samiska befolkningen utan gäller för alla nationella minoriteter.

#### *Övriga källmaterial*

Rörande källmaterialet boken ”#vardagsrasismotmigsomsame” från Sameradion & SVT Sápmi och fokusgrupper från Sametingets rapport om psykosocial hälsa bedöms Rapportens beskrivningar inte behöva kompletteras ytterligare.

#### *Ytterligare material från projektet*

Det finns även ett ytterligare empiriskt material med fokus på upplevd rasism, i form av en sammanställning från ett dialogseminarium rörande rasism. På grund av tidsbrist kunde detta inte införlivas i Rapporten. Dialogseminariet genomfördes den 4 oktober 2018 i Staare/Östersund och leddes av Tobias Poggats. Dialogseminariet samlade cirka 40 personer som i grupper fick i uppgift att först beskriva upplevd rasism och därefter formulera framtida åtgärder mot rasism. Gruppuppgifterna sammanställdes på stora ark som har renskrivits och rapporterats till Sametinget av Tobias Poggats. Det sammanställda materialet bekräftar

utsagorna i det övriga empiriska materialet angående upplevelser av rasism, men diskuterar även effekten av rasism och förslag till åtgärder och lösningar.

### **Slutdiskussion**

I en rapport från 2008 konstaterar DO att ”samer har erfarenheter av diskriminering inom alla samhällsområden” och ”att samer inte bemöts som individer utan kategoriseras utifrån negativa föreställningar om samer som grupp” (Pikkarainen & Brodin, 2008, s. 32). Det empiriska materialet i Rapporten till Sametinget understryker Diskrimineringsombudsmannens slutsatser.

Ordet ”kartläggning” indikerar att förekomsten av rasism mot samer i Sverige ska klarläggas men genomgången av Rapporten visar att det inte är möjligt, varken via webbenkät, anmälningar till Brå eller DO. Det är således olyckligt och allvarligt att detta inte nog tydligt betonades i Rapporten. Detta ledde till att oklarheter spillde över i den efterföljande mediala rapporteringen, i formuleringar som exempelvis ”två av tre samer utsatta för rasism”. Ett sådant faktum går inte att säkerställa då urvalet är självselektat. Det som däremot är möjligt att uttala sig om är fördelningen av webbenkätresponenternas svar mot bakgrund av de svagheter som diskuterats ovan.

Rapporten har brister i akribi (ex. stavning, citathantering, preciseringar, begreppsanvändning, läsbarhet). Framskrivningen av samer som etnorasial grupp och etnoras som begrepp leder till att Rapporten har fått kritik för att vara essentialistisk och homogeniserande. Rapporten hade således varit betjänt av preciseringar, exempelvis vad gäller användandet av ordet ”samer”. Därtill visar empirin en mångfacetterad bild av samiska identiteter och grupper som är motsatsen till essentialiserande. Detta bör tas i beaktande i framtida arbeten på området.

För att kunna göra en kartläggning av rasismen mot samer i Sverige idag behövs befolkningsstatistikunderlag som innefattar självidentifierad etnicitet. Ett system som inhämtar dylik information saknas i Sverige då ”etnicitet” sedan länge lyfts ur svensk officiell statistik. Detta skapar problem för exempelvis myndigheter som DO och Brå när de behöver inhämta statistik för sina egna rapporter om de nationella minoriteterna och urfolket samerna (se exempelvis Al Zubaidi 2012, s.5-13). Röstlängden till Sametinget framstår vid i en första anblick som ett alternativ, men i samtal med företrädare för Sametinget har det vid upprepade tillfällen konstaterats att man inte önskar använda röstlängden till annat än det den är avsedd

för, nämligen administrera vilka som har rätt att rösta till Sametinget. Därtill har inte alla samer valt att ingå i röstlängden. Att kunna kartlägga förekomsten av rasism mot samer är således fortsatt en uppgift och utmaning för framtiden.

Ser man på det empiriska materialet som en *inventering av samisk självupplevd rasism* finns fortsatt mycket att hämta och närmare undersökningar tycks nödvändiga. Sådana skulle dock kräva förnyad etikprövning. Ämnen som Rapporten lyfter och som vore intressant att följa upp och fördjupa är: att samer som anger att de har en tydlig samisk identitet rapporterar att de upplever rasism i större utsträckning än de som anger att de har en svag samisk identitet; att samebymedlemmar i högre utsträckning än andra grupper rapporterar att de varit utsatta för rasism; att kvinnor och de med icke binär könstillhörighet i högre grad än män uppger att de blivit utsatta för rasism; att självupplevd rasism mellan samer (inom-samisk rasism) förekommer; att samiska värderingar, släkt och vänner är upplevs som viktiga för att skydda mot effekterna av rasism.

Rapporten visar även på rasismens *plats*, frågan om *var* och i vilka *sammanhang* rasism förekommer. I det empiriska materialet återfinns skola, lokalsamhälle, myndigheter, arbetsliv, och i arbete med renar som vanligt förekommande tillsammans med internet, sociala medier och i media. Detta ämne vore relevant att undersökas närmare.

Frågan om vad som kan göras för att få slut på de rasistiska upplevelserna återfinns också i det empiriska underlaget. Där framkommer bland annat att det förefaller finnas en förtroendebrist som gör att man drar sig för att vända sig till myndigheter inklusive DO; även detta tarvar framtida vetenskapliga studier.

Sammanfattningsvis konstaterar denna översyn betydande vetenskapliga brister i Rapporten avseende, begrepps-, metod- och teorianvändning och forskningsbakgrund, men finner också starkt empiriskt stöd för förekomsten av upplevd rasism och behovet av fortsatt forskning.

## Referenser

Al-Zubaidi, Y. (2012). *Statistikens roll i arbetet mot diskriminering: en fråga om strategi och trovärdighet* (rapport). Stockholm: Diskrimineringsombudsmannen.

Hjelm, J. (2018, 27 oktober). ”Ny forskningsrapport påstår att samer inte är svenskar”, *Dagens Nyheter*. Hämtad från <http://www.dn.se> 2019-05-23

*Hälsan och hälsans bestämningsfaktorer för transpersoner - en rapport om hälsoläget bland transpersoner i Sverige* [Elektronisk resurs]. (2015). Folkhälsomyndigheten.

Pikkarainen, H. & Brodin, B. (2008). *Diskriminering av samer: samers rättigheter ur ett diskrimineringsperspektiv*. Stockholm: Ombudsmannen mot etnisk diskriminering (DO).

Wallace, D., Cesar, G., & Hedberg, E. C. (2018). The Effect of Survey Mode on Socially Undesirable Responses to Open-ended Questions: A Mixed Methods Approach. *Field Methods*, 30(2), 105–123. <https://doi.org/10.1177/1525822X18766284>